

УДК 327:[355.40:621.39](73+410)

**«ОСОБЛИВИ ВІДНОСИНИ» США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ:
РОЗВІДУВАЛЬНА СФЕРА**

Світлана Пик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-41-32,
e-mail: svyeta_p@yahoo.com*

«Особливі відносини» США та Великої Британії привертають науковий інтерес з огляду на унікальність співпраці між державами, передусім коли йдеться про таку чутливу сферу, як розвідувальна. Досліджено сутність глобальної співпраці англо-американських спецслужб у сфері розвідки на каналах зв'язку, що здійснюють сторони на основі угоди UKUSA 1948 р., визначено пріоритети їхньої діяльності, з'ясовано характер залежності Великої Британії від США, зважаючи на технічні і фінансові можливості «старшого партнера», а також на історичний контекст.

Ключові слова: «особливі відносини»; угода UKUSA; розвідка на каналах зв'язку (SIGINT / COMINT); NSA; GCHQ.

З приходом до влади адміністрації президента Д. Трампа у США не вщухають скандали, пов'язані з роботою розвідки на каналах зв'язку (*англ.* Signals Intelligence / Communications Intelligence – SIGINT / COMINT). Ще під час президентської кампанії 2016 р. кандидата від демократичної партії Г. Клінтон звинуватили в необережному використанні приватної електронної пошти для офіційної кореспонденції, унаслідок чого відбувся витік інформації, що могла містити державну таємницю. Розслідування цієї справи спричинило відставку директора ФБР Дж. Комі, що у засобах масової інформації потрактували як спробу чинної адміністрації приховати результати іншого розслідування, пов'язаного з імовірним втручанням Російської Федерації у президентську кампанію на користь Д. Трампа, про що неодноразово заявляли демократи [6]. На засіданні сенатського комітету з розвідки (червень 2017 р.) було погоджено, що Сполучені Штати потребують посилення безпеки у кіберпросторі, для чого необхідно активізувати роботу SIGINT / COMINT і продовжувати зміцнення співпраці з європейськими партнерами [15]. Найголовнішим серед них була і залишається Велика Британія.

Незважаючи на неоднозначні висловлювання президента Д. Трампа щодо зовнішньої політики США та їхньої ролі у сучасних міжнародних відносинах, «особливі відносини» з Великою Британією нова адміністрація поки не критикує і не має намірів переглядати, принаймні найближчим часом. Зустріч Д. Трампа з британським прем'єр-міністром Т. Мей у січні 2017 р. засвідчила прагнення обох сторін традиційно продовжувати курс своїх попередників. Для Лондона підтримка з боку Вашингтона сьогодні має неабияке значення, з огляду на BREXIT і супутні процеси виходу країни з ЄС, а для зовнішньої політики США

позиція Великої Британії стає певним балансуєчим чинником між суто американськими інтересами, які нова адміністрація передусім намагається відстоювати на міжнародній арені, та глобальними зобов'язаннями, які свого часу брала на себе держава як світовий лідер. У цьому контексті англо-американські «особливі відносини» взаємовигідні та актуальні, а надто коли зважати на їхній прояв у розвідувальній сфері.

Мета статті – з'ясувати, як проявляють себе «особливі відносини» США і Великої Британії у розвідувальній сфері.

Відомо, що у процесі становлення американської розвідки вагому роль відіграла Велика Британія та її спецслужби. Під час зародження англо-американських «особливих відносин» у ході Другої світової війни було закладено основу і для співпраці союзників у розвідувальній сфері. Саме британські спеціалісти переконали президента Ф. Рузвельта у необхідності створення у його безпосередньому підпорядкуванні розвідувальної організації для систематизації та координування розвідувальної інформації. Бюро координатора інформації (*англ.* Office of the Coordinator of Information) у липні 1941 р. очолив успішний адвокат, посол для особливих доручень при президентові У. Донован, особисто знайомий з керівниками британських спецслужб, зокрема з директором морської розвідки контр-адміралом Дж. Годфрі, керівником *Secret Intelligence Service* (SIS) генерал-майором С. Мензісом та ін. [2, с. 236–237; 3, с. 270–271]. Через рік Бюро перетворили на Управління стратегічних служб (*англ.* Office of Strategic Services), яке у співпраці з британською SIS розгорнуло активну розвідувальну діяльність на європейських театрах військових дій (регіон Тихого океану залишався під контролем генерала Д. Макартура, а Латинська Америка – під контролем ФБР). Після війни, 1947 р. на базі УСС створили Центральне розвідувальне управління (*англ.* Central Intelligence Agency), яке продовжувало взаємовигідну співпрацю з британськими колегами у протистоянні СРСР під час «холодної війни», згодом – у боротьбі проти міжнародного тероризму на зламі ХХ–ХХІ ст. Сьогодні ЦРУ та SIS залишаються на провідних позиціях серед розвідувальних служб світу, а координація їхньої роботи не має аналогів, як, власне, і феномен англо-американських «особливих відносин».

Зважаючи на те, що жоден документ, підписаний між США та Великою Британією з часів Другої світової війни, не роз'яснює сутності «особливих відносин» обох держав, і їх досі провадять на основі «джентльменських домовленостей» між президентом Ф. Рузвельтом та прем'єр-міністром У. Черчіллем [1, с. 14, 23; 4, с. 124–125], складно знайти двосторонній договір, який би фіксував «особливу» англо-американську співпрацю у розвідувальній сфері. Як виняток – ініційована британською стороною угода BRUSA 1943 р. (*англ.* British – United States Communications Intelligence Agreement), що передбачала обмін розвідувальною інформацією SIGINT / COMINT, спільну роботу криптоаналітиків з таємними матеріалами, уніфікацію методів передавання даних та процедури дотримання безпеки за обміну надчутливою інформацією [5, р. 397]. В історії розвідки на каналах зв'язку ця угода стала

визначальною для подальшої співпраці не лише англо-американських спецслужб, а й спецслужб інших держав. До BRUSA приєдналися Канада та Австралія, і за взаємною згодою чотирьох сторін на переговорах у Лондоні (лютий–березень 1946 р.) було вироблено проект таємної угоди про їхній союз у сфері SIGINT у повоєнний період. Після низки додаткових таємних переговорів, спричинених початком «холодної війни» та реорганізацією Британської співдружності (через здобуття Індією незалежності), у червні 1948 р. угоду BRUSA замінили на UKUSA (*англ.* United Kingdom – United States Security Agreement) [10].

Головна ідея угоди UKUSA – охопити весь світ для ведення глобальної розвідки на каналах зв'язку, а саме: перехоплювати, зчитувати, декодувати сигнал передавання інформації та обмінюватися здобутими розвідданими. З цією метою учасники UKUSA та їхні SIGINT служби, з огляду на потенційні можливості та розвідувальний ресурс, виконують свої завдання у чітко визначених секторах земної кулі. Наприклад, США відповідальні за SIGINT у Латинській Америці, значній частині Азії, Росії та на півночі КНР. Велика Британія веде SIGINT в Африці та на території колишнього СРСР, що на захід від Уралу. Сектор Австралії – це її сусіди, зокрема Індонезія, а також Індокитай і південь КНР. Північні регіони Росії відстежує SIGINT Канади, а Нова Зеландія працює у західній частині Тихого океану [10]. Специфікою UKUSA є виокремлення перших, других і третіх сторін угоди, що визначає їхні повноваження та відповідальність. «Першою стороною» (і провідною) називають Агентство національної безпеки США (*англ.* National Security Agency – NSA). До «других сторін» належать Штаб-квартира урядового зв'язку Великої Британії (*англ.* Government Communications Headquarters – GCHQ), Директорат захисту зв'язку Австралії (*англ.* Defence Signals Directorate – DSD), Управління безпеки комунікацій Канади (*англ.* Communications Security Establishment – CSE) і Бюро безпеки урядового зв'язку Нової Зеландії (*англ.* Government's Communications Security Bureau – GCSB). Решта країн, що приєдналися до UKUSA згодом, – Норвегія, Данія, Німеччина, Австрія, Італія, Греція, Туреччина, Таїланд, Південна Корея, Японія – це «треті сторони» [13]. За угодою, перша і другі сторони обмінюються інформацією без обмежень, натомість з третіми сторонами добутими розвідданими діляться значно менше.

Найсильнішою ланкою у межах UKUSA є, безперечно, співпраця між NSA та GCHQ. Щороку NSA спонсорує GCHQ на кілька сотень мільйонів доларів, отримуючи у відповідь повний доступ до роботи GCHQ та її складових на території Великої Британії. Зокрема, за допомогою США упродовж 1955–1959 рр. поблизу м. Харрогейт (Північний Йоркшир) було побудовано найбільшу у світі станцію прослуховування Menwith Hill, яка моніторила усі міжнародні телеграфні та інші комунікації на мікрохвилях, що проходили через Велику Британію, а з 1974 р. – й супутниковий зв'язок. Мета – таємне отримання інформації політичного, військового, економічного характеру, що може мати інтерес для Вашингтона і Лондона. До слова, потужностей Menwith Hill вистачає для «покриття» території Європейського континенту,

частини Російської Федерації та регіону Близького Сходу [8]. Робота NSA та GCHQ настільки скоординована, що складається враження, наче працює єдина організація. Забезпечувати тривалу і гармонійну співпрацю уповноважені керівники обох служб, а за постійний поточний контакт між NSA та GCHQ відповідальні старші офіцери зв'язку, які у сфері SIGINT виконують роль послів, акредитованих при кожній службі. Офіційно їх називають Senior United States Liaison Officer (SUSLO) і Senior United Kingdom Liaison Officer (SUKLO), і працюють вони під дипломатичним прикриттям [5, р. 411, 413].

Про результативність роботи NSA та GCHQ у межах UKUSA відомо небагато, тим паче, що обидві сторони заперечують свою співпрацю. Напевно, найгучнішим її доказом стала справа «Ешелон» (*англ.* Echelon), що набула розголосу 2000 р. «Ешелон» – це глобальна система SIGINT, здатна перехоплювати й аналізувати на предмет важливої інформації телефонні переговори (включаючи мобільний і високочастотний зв'язок), факси, електронне листування та інші інформаційні потоки (у тому числі Інтернет-трафік) у межах земної кулі шляхом таємного підключення до каналів зв'язку. «Ешелон» насамперед орієнтований на перехоплення комунікацій урядових, військових, бізнес- та приватних комерційних структур і діє в інтересах національної безпеки та економічного добробуту США та Великої Британії. На цій підставі Вашингтон і Лондон відкидають звинувачення у промисловому шпигунстві, стверджуючи, що їхні спецслужби працюють у межах закону і жодним іншим державам не заборонено так діяти [1, с. 206–207]. За документами NSA, оприлюдненими 2015 р. на сайті The Intercept [7], система «Ешелон» була частиною великої розвідувальної програми під кодовою назвою FROSTING, започаткованої 1966 р. FROSTING складалася з двох основних систем: TRANSIENT, що відстежувала радянські супутники зв'язку (*рос.* «Молнія»), які забезпечували урядові та військові комунікації, й ECHELON, що мала відстежувати роботу супутників INTELSAT, якими послуговувалися західноєвропейські держави для урядового, комерційного, приватного зв'язку та телевізійних передач. Сьогодні глобальну систему, що об'єднує TRANSIENT та ECHELON, називають FORNSAT [11]. Про неї згадується у документах, оприлюднених экс-співробітником NSA і перебіжчиком до Російської Федерації Е. Сноуденом. Окрім того, посилаючись на його дані, британська газета «The Guardian» у червні 2013 р. писала, що NSA та GCHQ здійснювали моніторинг комп'ютерів і перехоплення телефонних переговорів іноземних політиків і чиновників, які брали участь у саміті Великої двадцятки в Лондоні 2009 р. [9]. Резонанс після такого викриття був ще більший, ніж після попередніх звинувачень англо-американських спецслужб у промисловому шпигунстві. Позицію Вашингтона і Лондона з цього приводу вичерпно окреслює відомий вислів: «у боротьбі розвідок перемагає інтелект».

Об'єднані зусилля NSA та GCHQ по лінії SIGINT доповнює тісна співпраця між Службою іноземних трансляцій та інформації ЦРУ (*англ.* Foreign Broadcast Information Service) і Службою моніторингу BBC (*англ.* British Broadcasting Corporation Monitoring Service), які займаються моніторингом усіх радіо- та

телевізійних трансляцій, зокрема відстежують найважливіші репортажі світових новин. Обидві служби послуговуються мережею своїх станцій за кордоном, які з різним рівнем таємності збирають необхідний контент. Така співпраця між ЦРУ та BBC почалася 1948 р. і, на відміну від угоди UKUSA, сторони її відкрито визнають [12, р. 285–286].

Характер «особливих відносин» між США та Великою Британією безпосередньо відображається на співпраці їхніх спецслужб у межах угоди UKUSA, де Британія залишається «молодшим» партнером. Усвідомлюючи свою залежність від американських технічних потужностей у сфері SIGINT, Лондон погоджується на пріоритетність опрацювання американських цілей, на вибірковість і не завжди повний обмін інформацією з боку американців, на те, що доводиться просити «старшого» партнера опрацювати цілі, важливі для Британії (як, зокрема, засвідчили події Фолклендської війни 1982 р.). З огляду на обсяги роботи, яку виконують NSA та GCHQ (наприклад, у середині 1980-х років співвідношення між обсягом інформації, перехопленої американцями і британцями внаслідок прослуховування каналів зв'язку держав соціалістичного табору, становило 5: 1), генерал-лейтенант В. Одом, один з директорів NSA, свого часу доволі прямолінійно висловився: «... це дуже нерівноцінне партнерство ... британці хочуть показати одну карту й очікують побачити всі у відповідь» [14]. Звісно, що можливість користуватися доробком NSA, нехай і не так повномасштабно, як хотілося б, спонукає Велику Британію зберігати це унікальне партнерство, яке дають їй «особливі відносини» зі США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пик С. М. США – Велика Британія: «особливі відносини» / С. М. Пик. – Київ : Знання, 2006. – 283 с.
2. Полмар Н. Энциклопедия шпионажа / Н. Полмар, Т. Б. Аллен ; пер. с англ. – Москва : КРОН-ПРЕСС, 1999. – 816 с.
3. Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта / А. И. Уткин. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1990. – 544 с.
4. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н. Л. Яковенко. – Київ : Науковий світ, 2003. – 227 с.
5. Bamford J. The Puzzle Palace: A Report on America's Most Secret Agency / James Bamford. – New York : Penguin Books, 1983. – 655 p.
6. Boot M. Russiagate: Trump Is Trying to Put Out a Fire with More Smoke / Max Boot // Foreign Policy. – 2017. – May, 8 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://foreignpolicy.com/2017/05/08/russiagate-trump-is-trying-to-put-out-a-fire-with-more-smoke>. – Date of access : 13.07.2017.
7. Campbell D. GCHQ and Me. My Life Unmasking British Eavesdroppers / Duncan Campbell. – 2015. – August, 3 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://theintercept.com/2015/08/03/life-unmasking-british-eavesdroppers>. – Date of access : 13.07.2017.
8. Gallagher R. Inside Menwith Hill. The NSA's British Base at the Heart of U.S. Targeted Killing / Ryan Gallagher. – 2016. – September 6 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://theintercept.com/2016/09/06/nsa-menwith-hill-targeted-killing-surveillance>. – Date of access : 13.07.2017.
9. MacAskill E., Davies N., Hopkins N., Borger J., Ball J. GCHQ Intercepted Foreign Politicians' Communications at G20 Summits / Ewen MacAskill, Nick Davies, Nick Hopkins, Julian Borger, James Ball // The Guardian. – 2013. – June, 17 [Electronic resource]. – Mode of access :

<https://www.theguardian.com/uk/2013/jun/16/gchq-intercepted-communications-g20-summits>. – Date of access : 13.07.2017.

10. *Mellon J.* The UKUSA Agreement of 1948 / Jérôme Mellon. – 2001. – November, 27 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://cv.jmellon.com/ukusa.pdf>. – Date of access : 13.07.2017.

11. NSA: «yes, there is an ECHELON system» [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.duncancampbell.org/content/nsa-yes-there-echelon-system>. – Date of access : 13.07.2017.

12. *Richelson J. T.* The U.S. Intelligence Community / Jeffrey T. Richelson ; 3d ed. – Boulder ; San Francisco ; Oxford : Westview Press, 1995. – 524 p.

13. UKUSA Agreement Release 1940–1956 / National Security Agency. – 2016. – May, 3 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.nsa.gov/news-features/declassified-documents/ukusa>. – Date of access : 13.07.2017.

14. *Urban M.* UK Eyes Alpha. The Inside Story of British Intelligence / Mark Urban. – London: Faber and Faber, 1996 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://fas.org/irp/eprint/alpha/zircon.htm>. – Date of access : 13.07.2017.

15. U. S. Senate Select Committee on Intelligence. Open Hearings: Russian Interference in the 2016 U. S. Elections. – 2017. – June 21 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.intelligence.senate.gov/hearings/open-hearing-russian-interference-2016-us-elections>. – Date of access : 13.07.2017.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Прийнята до друку 23.06.2017

«SPECIAL RELATIONSHIP» OF THE USA AND GREAT BRITAIN IN THE INTELLIGENCE FIELD

Svitlana Pyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-41-32*

The USA – Great Britain «Special Relationship» draw scholars' attention considering the unique cooperation of both countries especially in such a sensitive field as intelligence gathering. The article is dedicated to the research of world-wide Anglo-American cooperation promoted by SIGINT secret services according to the UKUSA Agreement of 1948. The main SIGINT objectives of Great Britain and the USA as well as the sense of British dependence on the U.S. technical and financial capabilities along with historical issues are subject for further examination.

Key words: «Special Relationship»; UKUSA Agreement; SIGINT / COMINT; NSA; GCHQ.